

ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА ЇЇ МІСЦЕ СЕРЕД КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

CIVIC COMPETENCE AND ITS PLACE AMONG THE KEY COMPETENCES OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN

У статті обґрунтована потреба організації освітнього процесу з урахуванням сучасних тенденцій розвитку українського суспільства, де все більш актуально стає проблема навчання та виховання свідомого громадянина із активною позицією. Представлено тлумачення понять «ключові компетентності» та «громадянська компетентність» у дослідженнях вчених, описані різні підходи до визначення кожного поняття окремо. Для більш ґрунтовного уявлення щодо значущості досліджуваних понять було вказано законодавчу основу, де описана суть громадянської компетентності в контексті розгляду основних освітніх документів. Ці документи передусім зазначають безпосередній зв'язок ключових компетентностей та громадянської компетентності як цілого та його складника. Наголошується, що громадянська компетентність є компетентністю, окресленою Законом України «Про освіту» як ключова. Вказано, що ключові компетентності – це важливі та базові здатності, навички або знання, необхідні для ефективного функціонування та досягнення успіху в різних сферах життя. Важливою частиною роботи є опис європейського шляху класифікації ключових компетентностей за трьома критеріями: володіння різнобічних засобів для ефективної взаємодії з оточуючим світом, важливість взаємодії з людьми з різних груп, здатність брати на себе відповідальність за управління власним життям. Долучення української системи освіти до європейського простору приблизило національну школу до впровадження міжнародних стандартів, зосередило освітянську спільноту на вивченні досвіду інших країн. На базі проведеного аналізу визначили суть громадянської компетентності як здатності розуміти основні принципи громадянського суспільства та індивідуальні цінності, наявності необхідних вмінь та знань для ефективної участі в громадському житті, виконання прав та обов'язків, пов'язаних із громадянством, а також формування усвідомленого уявлення про себе як учасника громадського життя.

Розкрито значення громадянської компетентності та її роль у формуванні ключових навичок і якостей молодших школярів. Актуалізовано важливість формування ставлень, цінностей та вмінь, які допоможуть дітям протистояти сучасним викликам. Для формування особистостей молодших школярів роль громадянської компетентності розкрито через груп аспектів, таких як формування цінностей та норм, розвиток соціальних навичок, формування ідентичності та патріотизму, розвиток критичного мислення.

Ключові слова: компетентність, ключові компетентності, громадянська компетентність, громадянське виховання, молодший шкільний вік.

ментність, громадянське виховання, молодший шкільний вік.

The article substantiates the need to organise the educational process taking into account the current trends in the development of Ukrainian society, where the problem of training and education of a conscious citizen with an active position is becoming increasingly relevant. The article presents the interpretation of the concepts of «key competences» and «civic competence» in the research of scientists, describes different approaches to the definition of each concept separately. For a more thorough understanding of the significance of the concepts under study, the author points out the legislative framework that describes the essence of civic competence in the context of the main educational documents. These documents primarily indicate the direct relationship between key competences and civic competence as a whole and its component. It is emphasised that civic competence is a competence defined by the Law of Ukraine «On Education» as a key competence. It is indicated that key competencies are important and basic abilities, skills or knowledge necessary for effective functioning and success in various spheres of life. An important part of the work is a description of the European way of classifying key competences according to three criteria: possession of versatile means for effective interaction with the world around us, the importance of interaction with people from different groups, and the ability to take responsibility for managing one's own life. The accession of the Ukrainian education system to the European space has brought the national school closer to the implementation of international standards and focused the educational community on studying the experience of other countries. Based on the analysis, the essence of civic competence is defined as the ability to understand the basic principles of civil society and individual values, the availability of the necessary skills and knowledge for effective participation in public life, the exercise of rights and responsibilities related to citizenship, as well as the formation of a conscious idea of oneself as a participant in public life.

The significance of civic competence and its role in the formation of key skills and qualities of junior schoolchildren is revealed. The importance of forming attitudes, values and skills that will help children to face modern challenges is highlighted. The role of civic competence in the formation of junior schoolchildren's personalities is revealed through a group of aspects, such as the formation of values and norms, the development of social skills, the formation of identity and patriotism, and the development of critical thinking.

Key words: competence, key competences, civic competence, civic education, primary school age.

УДК 371

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/70.2.34>

Анохіна О.А.,

аспірантка

Інституту спеціальної педагогіки

і психології імені Миколи Ярмаченка

Національної академії педагогічних

наук України

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У зв'язку з поточною суспільно-політичною ситуацією, усе більшої актуальності набуває формування у молодших школярів почуття патріотизму, активної громадянської позиції тощо.

Школавактивнійспівпрацізбатькамиможестати для дитини осередком становлення громадянина України, виховувати у молодших школярів патріотичну свідомість, почуття любові до Батьківщини.

Становлення активного та відповідального громадянина з високим почуттям гідності, стійкою громадянською позицією та готовністю до виконання громадянських обов'язків створює виклики, які потребують комплексного підходу в умовах сьогодення. Одним із найважливіших шляхів їх вирішення є формування в учнів громадянської компетентності, яка визначає здатність особистості бути активним, відповідальним членом громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різноманітні аспекти формування громадянської компетентності здобувачів освіти розглядали О. Банах, В. Беспалько, І. Бех, Т. Магдич, І. Тараненко та ін. Закономірності процесу формування громадянської свідомості як важливої складової загального розвитку особистості стали предметом досліджень багатьох педагогів і психологів: Н. Бібік, М. Боришевського, О. Дубасенюк, І. Ільїнського, І. Корінної, В. Кремень, І. Мар'єнко, В. Плахтєєвої, В. Сухомлинського, М. Товкало та ін. Форми організації процесу громадянського виховання вивчалися Н. Браташ, П. Вербицькою, О. Мартинюк, Т. Мерцаловою, І. Молодцовою, Ю. Рудіним, М. Чельцовим, які прагнули розкрити суть і механізми формування громадянської позиції здобувачів освіти.

Проте, аналіз наукових досліджень, присвячених громадянській компетентності, виявив, що вчені на даний момент не досягли консенсусу щодо її сутності. Поняття «громадянська компетентність» вважається порівняно новим, і його розгляд вимагає врахування різних аспектів.

Мета статті полягає в розкритті поняття «громадянська компетентність» та у визначенні її місця серед ключових компетентностей молодшого школяра.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Громадянська компетентність є важливою складовою ключових компетентностей молодшого школяра. Закон України «Про освіту» метою повної загальної середньої освіти визначає всебічний розвиток, виховання і соціалізацію особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності [11]. Досягнення цієї мети забезпечується шляхом розвитку основних навичок та

вмінь, які є ключовими для формування особистості та успішної її життєдіяльності. Законодавством України ці навички та вміння визначаються як ключові компетентності.

Державний стандарт початкової загальної освіти описує ключову компетентність як спеціально структурований комплекс якостей особистості, що дає можливість ефективно брати участь у різних життєвих сферах діяльності і належить до загальногалузевого змісту освітніх стандартів» [2].

Відповідно до Концепції НУШ, ключові компетентності – ті, яких кожен потребує для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії та працевлаштування і які здатні забезпечити особисту реалізацію та життєвий успіх протягом усього життя [4].

На думку О. Борисюченко, ключові компетентності – це ті, які необхідні всім людям для підвищення особистого потенціалу і розвитку, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства [1]. Дослідниця наголошує, що ключові компетентності розвиваються в процесі навчання протягом усього життя, починаючи з раннього дитинства шляхом формального, неформального та інформального навчання. Усі такі компетентності вважаються однаково важливими: кожна з них сприяє успішному життю в суспільстві.

Науковиця О. Овчарук зазначає, що ключові компетентності – це багатовимірне утворення, що відноситься до загальногалузевого змісту освітніх стандартів та є спеціальним шляхом структурованим комплексом якостей особистості, що дають можливість ефективно брати участь в багатьох соціальних сферах, і які роблять внесок в розвиток якості суспільства та особистого успіху, що можуть бути застосовані у багатьох життєвих сферах [9].

За визначенням дослідниці О. Локшиної, ключові компетентності є фундаментом для інших більш конкретних та предметно орієнтованих компетентностей. Авторка відзначає, що політика визначення предметної області ключових компетентностей, під час вивчення тих чи інших дисциплін, концентрується на тих компетентностях, які передбачені в результатах навчання, і як очікується, будуть необхідними при працевлаштуванні та інтеграції в суспільство. Для позначення цих компетентностей використовуються різні терміни, найбільш поширеними з яких є ключові, базові, загальні, предметні та перехресні тощо [7].

Вчені К. Зоренко та І. Гриценко описують ключові компетентності як ті, які необхідні всім людям для підвищення особистого потенціалу і розвитку, розширення можливостей працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства. Такі компетентності розвиваються в процесі навчання протягом усього життя, починаючи з раннього дитинства шляхом формального, неформального та інформального навчання [3].

У основі принципу Європейського Союзу «основи соціальних прав» зазначено, що ключові компетентності – це здібності, якими повинні володіти всі люди, щоб збільшити свій особистий потенціал та розвиток, розширити можливості для працевлаштування, соціальної інтеграції та активної громадянської позиції. Кожна з компетентностей є однаково важливою та сприяє успішному життю в суспільстві. Всі компетентності можуть застосовуватися у різноманітних контекстах та поєднаннях.

Таким чином, за результатами проведеного вище аналізу, універсального визначення поняття «ключові компетентності» не існує. Незважаючи на відмінності в концептуалізації та тлумаченні даного терміну, більшість експертів згодні з тим, що вони повинні бути необхідними та корисними для будь якої людини і суспільства в цілому. Тобто, ми вважаємо, що ключові компетентності – це важливі та базові здатності, навички або знання, необхідні для ефективного функціонування та досягнення успіху в різних сферах життя. Вони можуть включати в себе широкий спектр навичок, починаючи від когнітивних до соціальних та особистісних. Ключові компетентності допомагають індивіду ефективно адаптуватися до змін у сучасному світі, зберігаючи при цьому незалежність та виконувати різноманітні завдання в освіті, професійній сфері та громадському житті.

Вагомий внесок для структурування ключових компетенцій, загальних для всіх країн, був зроблений завдяки проєкту DeSeCo (Definition and Selection of Competencies) [14]. У рамках проєкту DeSeCo співпрацювала з широким колом науковців, експертів та інституцій, щоб визначити невеликий набір ключових компетентностей, який ґрунтується на теоретичному розумінні того, як такі компетентності визначаються. Основою проєкту DeSeCo була думка про те, що ключова компетентність повинна сприяти досягненню цінних результатів для суспільства та окремих осіб, допомагати особам задовольняти важливі потреби в широкому спектрі контекстів та бути важливою не лише для фахівців, але й для всіх людей. Суть проєкту полягала в класифікації ключових компетентностей людини за трьома критеріями. По-перше, люди повинні володіти набором різнобічних засобів для ефективної взаємодії з навколишнім середовищем, включаючи фізичні, такі як інформаційні технології, так і соціокультурні, такі як використання мови. Вони повинні мати достатнє розуміння цих засобів для їх адаптації до власних потреб та взаємодії з ними в інтерактивний спосіб. По-друге, у світі, де взаємозалежність стає все більшою, важливо, щоб люди розвивали навички ефективної взаємодії з іншими. Зустрічаючись з особами різного походження, надзвичайно важливо, щоб вони володіли умінням взаємодіяти в різноманітних гетерогенних групах.

По-третє, люди повинні бути здатними брати на себе відповідальність за управління власним життям, розглядати своє життя в ширшому соціальному контексті та діяти автономно. Ці категорії, кожна з яких має певний фокус, взаємопов'язані, і в сукупності формують основу для визначення ключових компетентностей.

Долучення української системи освіти до європейського простору визначило її місію та зосередило на досвіді інших країн. Так, Міністерство освіти і науки України, переймаючи європейські практики вирішення освітніх проблем та впроваджуючи міжнародні стандарти в освітній процес української системи в Законі України «Про освіту» (2017), визначило ключові компетентності, які мають важливе значення для успішного життя сучасних людей, а саме:

- 1) вільне володіння державною мовою;
- 2) здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними – мовами;
- 3) математична компетентність;
- 4) компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;
- 5) інноваційність;
- 6) екологічна компетентність;
- 7) інформаційнокомунікаційна компетентність;
- 8) навчання впродовж життя;
- 9) підприємливість та фінансова грамотність;
- 10) громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробутом та здоровим способом життя, усвідомленням рівних прав і можливостей;
- 11) культурна компетентність, екологічна компетентність та інші компетентності, передбачені стандартом освіти [11].

Наукові дискурси щодо питань, пов'язаних з новими парадигмами освіти, які почали формуватися у 21 столітті, не припиняються. У 2018 році Європейським Парламентом та Радою Європейського Союзу було схвалено Рамкову програму оновлених ключових компетентностей для «навчання протягом життя». Цілі програми полягають у визначенні ключових компетентностей, які є необхідними для працевлаштування, розширенні можливостей особистості, активного громадянства, а також у створенні довідника для тих, хто формує освітню політику, надає послуги з освіти і навчання та для керівників навчальних закладів. До оновленого переліку і назв ключових компетентностей увійшли наступні:

1. Грамотність (Literacy competence).
2. Мовна компетентність (Languages competence).
3. Математична компетентність та компетентність у науках, технологіях та інженерії (Mathematical competence and competence in science, technology and engineering).

4. Цифрова компетентність (Digital competence).
5. Особиста, соціальна та навчальна компетентність (Personal, social and learning competence).
6. Громадянська компетентність (Civic competence).
7. Підприємницька компетентність (Entrepreneurship competence).
8. Компетентність культурної обізнаності та самовираження (Cultural awareness and expression competence) [14].

Як зазначено вище, Європейський парламент і Рада європейського Союзу шостою ключовою компетентністю визначили «Громадянську компетентність», що підтверджується в Державному стандарті початкової освіти, де серед ключових визначено і громадянську компетентність. Тому розвиток особистості учня, формування у нього національної свідомості, активної громадянської позиції, ціннісних орієнтацій є актуальним і перспективним.

У Концепції Нова українська школа громадянська компетентність розглядається з більш широкою перспективою: як здатність та володіння громадянською культурою, культурою демократії, що передбачає наявність у особистості певних якостей та громадянських цінностей [4].

Більшість учених у своїх наукових працях по-різному підходять до визначення «громадянської компетентності». На думку, дослідниці Т. Ремех, громадянська компетентність є сукупністю знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань учня, які допомагають йому зрозуміти своє місце в суспільстві, відповідальність за себе й свої дії, передбачають усвідомлення себе громадянином, відповідальним за країну й готовим реалізовуватися та працювати тут [12].

Науковиця Т. Магдич розглядає громадянську компетентність як інтегровану здатність особи відповідально реалізовувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства та держави в ім'я свободи і справедливості, що формується на основі сукупності громадянських знань і вмінь, загальноприйнятих у суспільстві цінностей, досвіду виконання мовних обов'язків громадянина України, гідного ставлення до державних символів, готовності активно й ефективно виявляти себе в різних соціальних ролях у відповідному лінгвосоціумі [8].

Схожу думку стосовно визначення громадянська компетентність має авторка О. Пометун. Вона розуміє це поняття, як здатність, спроможність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. Громадянська компетентність, зазначає дослідниця, є інтегративною характеристикою особистості та має такі складники: 1) громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи життя та реалізації потреб й інтересів особистості

в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному просторі демократичної держави; 2) громадянські вміння й досвід участі в соціально-політичному житті суспільства і практичного застосування знань; 3) громадянські чесноти – норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянинові демократичного суспільства [10].

Під громадянською компетентністю Т. Шевчук розуміє сукупність освітніх елементів, що складається з системи знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які допомагають людині усвідомити своє місце в суспільстві, обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною і державою [13].

Науковиця Т. Кравчинська потрактовує громадянську компетентність як здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного громадянського суспільства [5].

У широкому сенсі як функцію громадянського суспільства, що створює ґрунт для ефективної громадянської діяльності особи, соціальних груп і всього суспільства, та у вузькому – як параметр діяльності особи, соціалізованої під впливом громадянських знань, навичок та вмінь, що передбачає наявність громадянських цінностей і якостей, дотримання правил поведінки та відповідальність як соціальну якість людини розуміє громадянську компетентність дослідниця О. Кучер [6].

За результатами проведеного аналізу, можемо вважати, що громадянська компетентність – це здатність розуміти основні принципи громадянського суспільства та індивідуальні цінності, володіти необхідними вміннями та знаннями для ефективної участі у громадському житті, реалізації своїх прав та виконання обов'язків, пов'язаних із громадянством, формування усвідомленого уявлення про себе, як учасника громадського життя. Громадянська компетентність молодших школярів є ключовою освітньою компетентністю. Вона представляє собою інтегроване формування у структурі особистості, яке передбачає наявність комплексу громадянських знань, умінь і цінностей. Ці аспекти є необхідними для отримання досвіду громадянської діяльності та виявляються у готовності до активної життєвої та національно-патріотичної позиції. Також важливими є ідентифікація себе як громадянина України і повага до історичної та культурної спадщини українського народу.

На нашу думку, громадянська компетентність є однією з важливих ключових компетентностей молодших школярів і відіграє значну роль у їхньому розвитку. Ось кілька аспектів, які визначають роль громадянської компетентності для формування особистості молодших школярів:

1. Формування цінностей та норм таких як повага до прав людини, толерантність, солідарність та інші, які є важливим елементом розвитку громадянської компетентності у молодших школярів;

2. Розвиток соціальних навичок через участь у громадських проектах, колективних діях та дискусіях, в процесі яких діти вчаться співпрацювати з іншими, вирішувати конфлікти мирним шляхом, слухати і розуміти інші точки зору;

3. Формування ідентичності та патріотизму, що передбачає роботу над усвідомленням своєї національної та культурної ідентичності, розвиває почуття патріотизму та приналежності до свого суспільства;

4. Розвиток критичного мислення, що відбувається шляхом аналізу суспільних явищ, подій та проблем, що дає змогу молодшим школярам навчатися розуміти причини та наслідки різних подій, виражати свої думки та аргументувати свої позиції.

Висновки. Отже, громадянська компетентність відіграє ключову роль у розвитку молодших школярів, формуючи в них основи для активної участі в суспільному житті та сприяючи вихованню громадян, які здатні до свідомої та відповідальної поведінки в громадській сфері, почуття відповідальності за долю свого суспільства, бажання принести позитивні зміни у своєму оточенні. Громадянська компетентність передбачає здатність до прояву у молодших школярів особистісних якостей, соціальної взаємодії, любові до Батьківщини.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Борисюченко О. Ю. Особливості особистісної компетентності практичних психологів. *Психологія: від теорії до практики* : Матеріали III Міжнародно-науково-практ. конф. «Інновац. технології в роботі практ. психолога», м. Суми, 26 трав. 2020 р. Суми, 2020. С. 18–23.

2. Державний стандарт початкової освіти : Постанова Каб. Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87-2018-п : станом на 6 жовт. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-p#Text> (дата звернення: 06.02.2024).

3. Зоренко К., Гриценко І. Формування ключових компетентностей для навчання протягом життя. *Молодь і ринок*. 2019. Т. 6(173). С. 52–55. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2019.174459> (дата звернення: 09.01.2024).

4. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20>

[serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf) (дата звернення: 09.01.2024).

5. Кравчинська Т.С. Формування громадянської компетентності педагога Нової української школи. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Педагогічні науки*. 2018. Вип. 8 (37). С.74–88.

6. Кучер О. А. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / Дрогобицький держ. пед. ун-т. імені Івана Франка. Київ, 2014. 258 с.

7. Локшина О. І. Моніторинг рівнів досягнень компетентностей: інноваційні підходи. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ, 2004. С. 616.

8. Магдич Т. П. Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій. *Науковий журнал Формування громадянської компетентності учнівської молоді як лінгводидактична проблема «Інноваційна педагогіка»*. 2020. № 28. С. 77–82.

9. Овчарук О. В. Компетентісний підхід в освіті: загальноєвропейські підходи. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2009. №5 (13).

10. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18.

11. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII : станом на 8 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 06.02.2024).

12. Ремех Т. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. С. 34–41.

13. Шевчук Т. Є. Громадянська компетентність як елемент формування особистості майбутніх фахівців. *Молодий вчений*. 2018. № 4.1(56.1). С. 85–88.

14. Ярова О.Б. Концепт «ключові компетентності» в освітніх документах початкової школи країн Європейського Союзу. *Молодий вчений*. 2015. № 2(4). С. 155–158.

15. Definition and Selection of Competencies: Theoretical and Conceptual Foundations URL: <https://www.deseco.ch/bfs/desecco/en/index.html> (date of application: 29.01.2024).